

VU Research Portal

Jeugdsport en morele socialisatie: Effecten van fair-play, sociomoreel redeneren, moreel klimaat en relationele steun van de trainer op anti- en prosociaal gedrag in en om het veld

Rutten, E.A.; Stams, G.J.; Dekovic, M.; Schuengel, C.; Hoeksma, J.B.; Biesta, G.J.J.

published in

Pedagogiek

2004

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Rutten, E. A., Stams, G. J., Dekovic, M., Schuengel, C., Hoeksma, J. B., & Biesta, G. J. J. (2004). Jeugdsport en morele socialisatie: Effecten van fair-play, sociomoreel redeneren, moreel klimaat en relationele steun van de trainer op anti- en prosociaal gedrag in en om het veld. *Pedagogiek*, 24(4), 324-341. <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/viewFile/248/247>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Jeugdsport en morele socialisatie

Effecten van fair-play, sociomoreel redeneren, moreel klimaat en relationele steun van de trainer op anti- en prosociaal gedrag in en om het veld¹

Esther Rutten, Geert Jan Stams, Maja Deković, Carlo Schuengel, Jan Hoeksma en Gert Biesta

---

Organized youth sport and moral socialization: the contribution of relational support by the coach, fair-play, sociomoral reasoning, and moral climate to on- and off-field antisocial and prosocial behavior

In this study, we investigated educationally relevant factors in organized youth sport that were hypothesized to contribute to on- and off-field antisocial and prosocial behavior of adolescent sportsmen. The study was carried out in a sample of $N = 376$ soccer players, 9 to 19 years of age. Multilevel analysis revealed that 21% of the variance in off-field antisocial behavior, and 8% and 14% of the variance in on-field antisocial and prosocial behavior could be attributed to characteristics of the sporting environment, such as relational support provided by the coach, exposure to high levels of sociomoral reasoning about sport-ethical dilemma's, and positive team norms of fair-play. Key words: moral climate, organized youth sport, anti- and prosocial behavior.

Esther Rutten is orthopedagoog en als docent/onderzoeker verbonden aan Universiteit van Amsterdam, afdeling Pedagogiek en Onderwijskunde. Zij verricht onderzoek naar morele ontwikkeling en opvoeding.

Geert Jan Stams is universitair hoofddocent kinder- en jeugdstudies aan de universiteit Utrecht. Hij is gespecialiseerd in psychosociale ontwikkeling en opvoedingsproblemen.

Maja Deković is hoogleraar orthopedagogiek (leeropdracht psychosociale en opvoedingsproblemen) aan de Universiteit Utrecht. Zij doet onderzoek naar opvoedingsprocessen en effecten daarvan op de ontwikkeling van probleemgedrag bij kinderen en adolescenten.

Carlo Schuengel is hoogleraar orthopedagogiek, in het bijzonder psychosociale problematiek en gehandicaptenzorg, aan de Vrije Universiteit, faculteit Psychologie en Pedagogiek, afdeling Orthopedagogiek.

Jan Hoeksma is als methodoloog verbonden aan de afdeling Ontwikkelingspsychologie van de Vrije Universiteit. Hij doet onderzoek naar emoties en de dynamiek van gevoelens.

Gert Biesta is hoogleraar theoretische pedagogiek aan de School of Education and Lifelong Learning van de University of Exeter, Engeland. Hij verricht onderzoek naar de rol van communicatie in onderwijs en opvoeding, de relatie tussen opvoeding en democratie, democratisch leren van jongeren, educatieve culturen in het beroepsonderwijs, en het leren van volwassenen.

Correspondentieadres: Dr. Geert Jan Stams, Universiteit Utrecht, Kinder- en Jeugdstudies, Heidelberglaan 2, 3584 CS, Utrecht. Postbus 80140, 3508 TC, Utrecht. E-mail: g.j.j.m.stams@fss.uu.nl.

Inleiding

In de Nederlandse samenleving wordt morele opvoeding primair als een taak van het gezin beschouwd. Over de rol van het gezin bij het ingroeien van jongeren in de samenleving en over de bijdrage van de school aan dit proces is inmiddels redelijk veel bekend (zie Pels, 2000). Er is tot nu toe veel minder bekend over de vormende invloed van het zogenaamde 'derde' opvoedingsmilieu: het geheel van georganiseerde activiteiten en praktijken waaraan jongeren in hun vrije tijd deelnemen (vgl. Pels, 2000, p.18). Goed inzicht hierin is niet alleen belangrijk omdat de invloed van deelname aan deze activiteiten met het ouder worden toeneemt. Het is ook van belang omdat in het derde opvoedingsmilieu de socialiserende invloed van leeftijdgenoten aanzienlijk groter is dan in het eerste en tweede opvoedingsmilieu, respectievelijk het gezin en de school (Cotterell, 1996; Deković, 1999; Dishion, McCord & Poulin, 1999; Emler & Reicher, 1995; Lahey, Moffitt & Caspi, 2003).

De sportvereniging is een van de belangrijkste georganiseerde praktijken waaraan jongeren in hun vrije tijd deelnemen (zie Van Bottenburg & Schuyt, 1996; Coakley, 1998). In de leeftijdscategorie van 13 tot en met 17 jaar doet 68% van de Nederlandse jongeren aan sport in verenigingsverband (CBS, 1999). Hoewel de georganiseerde jeugdsport geen opvoedingspraktijk is in de strikte zin van het woord, kan er geen twijfel over bestaan dat ze vanuit het oogpunt van socialisatie van jongeren een uiterst relevante praktijk is. Deelname aan georganiseerde jeugdsport heeft invloed op de morele vorming en op de sociale integratie van jongeren (Dirks, Stams, Biesta, Schuengel & Hoeksma, 2003).

Door het beoefenen van sport doen jongeren specifieke ervaringen op en leren zij nieuwe handelingsmogelijkheden kennen. Zij verwerven niet alleen de *vaardigheden* om hun sport goed uit te kunnen oefenen en leren niet alleen de *regels en normen* die daarbij horen. Sportende jongeren leren ook – vaak meer impliciet dan expliciet – de *waarden* die aan deze regels en normen ten grondslag liggen en de *waarden* die in de ruimere context van de sportbeoefening een rol spelen, zoals de waarden die kenmerkend zijn voor het sociale klimaat of de cultuur van het team, de trainingsgroep of de sportvereniging (Simon, 2000). Daarbij is de sportvereniging een van de weinige plaatsen in onze samenleving waar jongeren en volwassenen op vrijwillige basis met elkaar omgaan. Op dit punt verschilt de georganiseerde jeugdsport zowel van het gezin als van de school, waar dit veel minder of geheel niet het geval is.

Het uitgangspunt van dit onderzoek naar sport en morele socialisatie is het idee dat deelname van jongeren aan voor hen waardevolle praktijken in het derde opvoedingsmilieu, in dit geval de verenigingssport, een positieve invloed kan hebben op hun morele socialisatie en daarmee ook op hun moreel relevant gedrag, zoals anti- en prosociaal gedrag. De belangrijkste factoren zijn vooral te vinden in de context van de sportactiviteit (Biesta et al., 2000, 2001a, 2001b; Dirks et al., 2003). Het gaat hierbij om de kwaliteit van de relatie met de trainer, het niveau van sociomoreel redeneren over dilemma's in de sport en

het sociomoreel klimaat van het team en van de vereniging. Bij sociomoreel redeneren kunnen sociale conventies en morele principes, die universaliseerbaar en prescriptief zijn, nog niet van elkaar onderscheiden worden (Gibbs, 2003). Dat kan pas in een later stadium, op het zogeheten postconventionele moreel-filosofische niveau. Dit niveau wordt maar door enkelen bereikt en in principe pas in de volwassenheid. Een hoog niveau van sociomoreel redeneren houdt in dat argumentaties meer prescriptief en universaliseerbaar zijn. Zo wordt een argumentatie waarin slechts het eigen voordeel telt lager beoordeeld dan een argumentatie waarin het perspectief van de ander of het sociale systeem wordt meegewogen.

Uit onderzoek van Biesta et al. (2000, 2001a, 2001b) kwam naar voren dat het sociomoreel redeneren van trainers in de context van de jeugdsport op een hoger niveau ligt dan dat van de jonge sporters. Tijdens sportbeoefening worden jongeren geconfronteerd met de morele argumentaties van hun trainer. De vraag hierbij is of en hoe het morele denken van de trainer invloed heeft op de jongere en zijn gedrag. Er is empirische evidentie voor de veronderstelling dat alleen een vormend effect optreedt wanneer de relatie tussen jongere en trainer van voldoende kwaliteit is (Biesta et al., 2000, 2001a, 2001b; Stams et al., 2003). Uit recent onderzoek bij voetballers komt naar voren dat de normen van de trainer, ten aanzien van fair-play en agressie, doorslaggevend zijn voor de morele keuzes van zijn spelers, wanneer deze geconfronteerd worden met morele dilemma's in de sport (Guivernau & Duda, 2002). Als de kwaliteit van de relatie met de trainer inderdaad op deze manier van belang is, en veel onderzoek wijst hierop (bijvoorbeeld Dirks et al., 2003; Ryan, Williams & Wimer, 1990; Shields, Bredemeier, Gardner & Bomstrom, 1995; Vaz, 1982), dan zou de kwaliteit van de relatie die een trainer met zijn pupillen heeft invloed moeten hebben op moreel relevant gedrag van spelers in de sportcontext.

In diverse onderzoeken is aangetoond dat een hoger niveau van (socio)moreel redeneren gerelateerd is aan minder antisociaal gedrag, minder delinquent gedrag en meer prosociaal gedrag (Smetena, 1990; Van Rosmalen, Stams, Brugman & Deković, 2003). Zo blijken delinquente jongeren veelal een oppervlakkige, op externe consequenties gerichte oriëntatie op gehoorzaamheid aan de wet te hebben in plaats van een dieper begrip van de morele waarde ervan (Gregg, Gibbs & Basinger, 1994), met andere woorden, men is niet intrinsiek gemotiveerd om moreel te handelen. Shields en Bredemeier (1995) rapporteren dat jongens op een lager moreel niveau redeneerden – d.w.z. meer ego-centrisch en instrumenteel en minder empathisch en prosociaal – wanneer zij werden geconfronteerd met sportspecifieke dilemma's in plaats van alledaagse dilemma's (Bredemeier & Shields, 1986a; 1986b). Uit onderzoek van Stevenson (1998) kwam naar voren dat sportende studenten op een lager moreel niveau redeneerden over kwesties van sociale verantwoordelijkheid dan studenten die niet aan sport deden. Hierbij werd echter niet gekeken naar moreel relevant gedrag. In de onderzoeken van Biesta et al. (2000, 2001a, 2001b) en Dirks et al. (2003) werd wel gekeken naar de relatie tussen moreel redeneren en moreel

relevant gedrag. Zij vonden dat een hoger niveau van sociomoreel redeneren over dilemma's in de sport en meer belangstelling voor fair-play gerelateerd waren aan minder anti- en meer prosociaal gedrag van jongeren, zowel binnen als buiten de context van de sport.

De invloeden van fair-play en sociomoreel redeneren op anti- en prosociaal gedrag lopen langs twee lijnen. De eerste lijn is die van individuele morele overtuigingen. De tweede lijn betreft teamopvattingen over anti- en prosociaal gedrag in de sport. Een positief sociomoreel klimaat lijkt niet alleen belangrijk omdat het een stimulans kan zijn voor moreel besef (vgl. Boom, 1991), maar ook omdat moreel handelen in belangrijke mate bepaald lijkt te worden door het sociomorele klimaat van de omgeving (Higgins, Power & Kohlberg, 1984; Stephens, Bredemeier & Shields, 1997). Zo bleek in onderzoek van Ommundsen, Roberts, Lemyre en Treasure (2003) een minder op prestatie gericht sportklimaat, waarin aandacht voor de sportactiviteit zelf centraal staat, samen te hangen met een hoger niveau van sociomoreel redeneren en minder antisociaal gedrag. Uit onderzoek bij voetballers werd duidelijk dat het toepassen van oneerlijke speltechnieken met name voorspeld werd door teamnormen op het gebied van fair-play (Aziz, 1998; Stephens & Bredemeier, 1996). Vallerand, Deshaies en Cuerrier (1997) vonden in hun onderzoek dat teamsporters minder ontzag hadden voor hun opponenten dan individuele sporters, ongeacht de situatie. Bij individuele sporters maakte het vervolgens uit of er in een situatie veel of weinig op het spel stond, namelijk, of een prosociale handeling onherroepelijk zou leiden tot verlies of niet.

Het doel van deze studie is om meer inzicht te krijgen in de invloed van de jeugdsport op het pro- en antisociaal gedrag van jonge voetballers. Wij verwachten dat een relatief sterke oriëntatie op fair-play, een hoge mate van fair-play gedrag van de trainer, een hoog niveau van praktisch sociomoreel redeneren over dilemma's in de sport en een gunstig sociomoreel teamklimaat samenhangen met minder antisociaal en meer prosociaal gedrag van sportende jongeren, zowel in als om het veld. De kwaliteit van de relatie tussen trainer en speler lijkt een bepalende factor te zijn voor de mate waarin het gedrag van spelers wordt beïnvloed, en daarom beschouwden wij de effecten van sociomoreel redeneren, fair-play oriëntatie en sociomoreel klimaat op anti- en prosociaal gedrag tegen deze achtergrond. Vandaar dat wij in ons onderzoek ook aandacht besteden aan de kwaliteit van de relatie tussen trainer en speler, waarbij wij ons met name concentreren op de relationele ondersteuning die de trainer biedt (Scholte, Van Lieshout & Van Aken, 2001).

Deze studie is uniek in die zin dat morele socialisatie wordt onderzocht tegen de achtergrond van de kwaliteit van relaties die jongeren hebben met voor hen belangrijke volwassenen. De studie is tevens bijzonder omdat via multilevel analyse vastgesteld wordt hoe groot de unieke bijdrage van de sportclub en de trainer is aan anti- en prosociaal gedrag van sporters in en om het veld. In voorafgaande studies van Dirks et al. (2003) en Biesta et al. (2000, 2001a, 2001b) werd geen onderscheid gemaakt tussen gedrag in en om het veld. Met behulp

van multilevel analyse wordt zichtbaar gemaakt in welke mate het gedrag van sporters door zowel persoonlijke eigenschappen als door kenmerken van de vereniging, zoals het morele klimaat, beïnvloed wordt.

Methode

Participanten

Elf voetbalverenigingen, waarvan er tien in (middel)grote steden in het westen (Amsterdam, Hoofddorp, Den Haag, Rotterdam, Utrecht) lagen en één in Zwolle, participeerden in het onderzoek; 431 respondenten vulden vragenlijsten in. Onder hen bevonden zich 367 jongens in de leeftijd van 9 t/m 19 jaar, die deel uitmaakten van willekeurige teams die tot de doelgroep behoorden, 54 trainers/coaches die tot dezelfde teams behoorden en 10 van de 11 clubcoördinatoren. De teams werden zo compleet mogelijk onderzocht: alle op het onderzoeksmoment aanwezige teamleden werden benaderd, enkele afwezigen stuurden de vragenlijst korte tijd later in.

De gemiddelde leeftijd van de voetballers was 14.0 jaar ($SD = 2.0$). De sociaal economische status (SES) van de ouders is bepaald aan de hand van het beroeps- en opleidingsniveau van zowel vader als moeder (Westerlaak, Kropman & Collaris, 1990) en werd uitgedrukt in een composietscore (4 items, gestandaardiseerde = .79). Hierbij werd gebruik gemaakt van steekproefspecifieke factorladingen en standaarddeviaties (Bernstein & Brandis, 1970). De gemiddelde score was $M = 6.6$ ($SD = 2.2$). Een score tot 9 duidt op een lage SES; 9 t/m 16 = midden t/m hoog (Bernstein & Brandis, 1970).

Het opleidingsniveau van de voetballers was laag tot midden: 20% basisschool, 60% (v)mbo-niveau en 20% havo/vwo-niveau. Voetballers werden als allochtoon beschouwd indien tenminste één van hun ouders afkomstig was uit een land dat deel uitmaakt(e) van het minderheden- of integratiebeleid van de Nederlandse overheid. De proporties autochtoon/allochtoon waren ongeveer gelijk: 51% autochtoon en 49% allochtoon. De voetballers hadden een sportgeschiedenis van gemiddeld 7 jaar en ze gingen gemiddeld 3 dagen per week naar hun voetbalvereniging. Van hen sportte 19% minder dan 5 uur per week, 38% tussen de 5 en 10 uur per week en 43% meer dan 10 uur per week. Ze kenden hun trainer gemiddeld 3 jaar en zagen hem gemiddeld 5 uur per week.

De gemiddelde leeftijd van de trainers/coaches en coördinatoren was 41 jaar. De trainers behoorden tot de sociaal-economische middenklasse: $M = 9.8$ ($SD = 3.7$). Zij waren gemiddeld 8 jaar trainer, waarvan gemiddeld 5 jaar bij de betreffende club. Een sportopleiding had 51% van hen. Alle trainers waren van het mannelijk geslacht. Er waren slechts 4 allochtone trainers.

Meetinstrumenten

In Tabel 1 staan de gevonden betrouwbaarheden in termen van Cronbach's alpha, de percentages verklaarde variantie, en de laagste en hoogste factorladingen voor alle gebruikte instrumenten.

Tabel 1. Constructen, betrouwbaarheden en ééndimensionele factoroplossingen (N = 367 spelers)

Constructen	Items	Alpha	Verklaarde variantie	Factorladingen
Sociomoreel teamklimaat	15	.84	33%	.33 < lading < .75
Fair-play oriëntatie	11	.76	31%	.23 < lading < .71
Fair-play gedrag trainer	12	.78	32%	.26 < lading < .70
Sociomoreel redeneren	7	.58	29%	.36 < lading < .68
Antisociaal gedrag in het veld	8	.80	42%	.56 < lading < .74
Prosociaal gedrag in het veld	5	.66	43%	.53 < lading < .73
Antisociaal gedrag om het veld	10	.90	54%	.37 < lading < .86
Prosociaal gedrag om het veld	9	.76	35%	.47 < lading < .68
Relationele ondersteuning	23	.89	32%	.23 < lading < .71
Sociale wenselijkheid	15	.82	29%	.30 < lading < .66
Verbale intelligentie	14	.71	26%	.25 < lading < .67

Sociomoreel klimaat van het team

De perceptie van het teamklimaat werd gemeten met een bewerking van de vragenlijst die in de studie van Dirks et al. (2003) werd gebruikt om het morele clubklimaat te meten. Het instrument dat zij gebruikten is een bewerking van de School Culture Scale (Higgins, 1995, 1997; Veugelers & De Kat, 1998). Er wordt mee beoogd het gepercipieerde sociomorele klimaat van de sportieve omgeving te meten in termen van normatieve verwachtingen, omgangsvormen, communicatie en mogelijkheden tot participatie. Op een 5-puntsschaal geven sportende jongeren aan tot op welke hoogte zij uitspraken over het sociomorele klimaat van de sportieve omgeving "waar" vinden. De betrouwbaarheid was $\alpha = .84$ (15 items).

Fair-play oriëntatie

De fair-play oriëntatie van de speler werd gemeten met de Fair-Play Vragenlijst, een instrument dat is geconstrueerd op basis van een theorie over fair-play (Steenbergen, Van Hilvoorde & Buisman, 1998). Voorbeelditems zijn: "Als je verliest heb je eigenlijk voor niets gespeeld" en "In een wedstrijd moet iedereen gelijke kansen hebben". De antwoordcategorieën lopen uiteen van 1 "helemaal oneens" tot 5 "helemaal mee eens". Bij de spelers vonden wij een betrouwbaarheid van $\alpha = .76$.

Fair-play gedrag trainer

De visie van de speler op het fair-play gedrag van de trainer werd gemeten met een vragenlijst die werd afgeleid van de hierboven beschreven fair-play instrumenten. We vonden een betrouwbaarheid van $\alpha = .78$ (12 items).

Sociomoreel redeneren over dilemma's in de sport

De Practical Sociomoral Reflection Objective Measure-Sport (PSROM-Sport) werd gebruikt om sociomoreel redeneren over dilemma's in de sport te meten. Het instrument is afgeleid van de Sociomoral Objective Measure - Short Form, de SROM-SF (Basinger & Gibbs, 1987), een vragenlijst met 12 items. Elk item schetst een dilemma met een bijbehorende oplossing. Respondenten beoordelen argumenten die de oplossing zouden kunnen rechtvaardigen. Deze argumenten staan in hiërarchische verhouding tot elkaar, waarbij elk argument één van de vier stadia van moreel oordelen representeert; stadium 1: redeneren vanuit eenzijdigheid en concrete gevolgen; stadium 2: instrumenteel redeneren; stadium 3: empathisch redeneren en redeneren vanuit ideale wederkerigheid; stadium 4: redeneren vanuit sociaal systeem perspectief en fundamenteel waarderen. Met de PSROM-Sport wordt beoogd aan de hand van herkenbare situaties het niveau van moreel redeneren in de context van de sport vast te stellen. Wij vonden een betrouwbaarheid van $\alpha = .58$ (7 items).

Figuur 1. Voorbeelditem uit de PSROM-Sport Versie voor Voetballers

---

Stel: In een voetbalwedstrijd raakt een speler van de tegenpartij geblesseerd.

Je schiet de bal uit zodat hij geholpen kan worden, want:

Vind jij dit een goede reden?

A) Dat is aardig en jullie winnen toch.	☐ ja	☐ nee	☐ weet niet
B) Die speler wil dat je hem helpt.	☐ ja	☐ nee	☐ weet niet
C) Dat is het minste wat je kunt doen.	☐ ja	☐ nee	☐ weet niet
D) Op die manier toon je respect voor je tegenstander.	☐ ja	☐ nee	☐ weet niet

---

Wat vind jij de beste reden? ☐ A ☐ B ☐ C ☐ D

Antisociaal en prosociaal gedrag in en om het veld

Anti- en prosociaal gedrag in en om het veld werd gemeten met de Sports Behavior Inventory (SBI) (Rutten, Stams, Vloet & Deković, 2003a; Rutten, Vloet, Stams & Steenbergen, 2003b). Deze tweedelige vragenlijst beoogt het gedrag van jongeren in het veld (bijvoorbeeld tijdens de wedstrijd) en om het sportveld (bijvoorbeeld in de kantine of kleedkamer) te meten in termen van anti- en prosociaal gedrag. Op een 4-puntsschaal geven jongeren aan in welke mate zij

bepaalde gedragingen vertonen (variërend van “nooit” tot “altijd”). Een voorbeeld van een item over prosociaal gedrag in het veld: “Ik speel de bal ook naar slechte spelers”, een voorbeeld van antisociaal gedrag in het veld: “Ik scheld anderen uit tijdens wedstrijden”. Een voorbeeld van een item over prosociaal gedrag om het veld is: “Als er ruzie is in de kleedkamer, dan probeer ik daar wat aan te doen”, en over antisociaal gedrag om het veld: “Ik heb meegedaan met rotzooi trappen bij andere verenigingen”. Het instrument is een bewerking van en aanvulling op de Antisocial Behavior Inventory for the Context of Sport (ASBI-Sport) en de Prosocial Behavior Inventory for the Context of Sport (PSBI-Sport) (Dirks et al., 2003). Met behulp van het bewerkte instrument vonden we betrouwbaarheden van $\alpha = .80$ voor antisociaal gedrag in het veld (8 items), $\alpha = .66$ voor prosociaal gedrag in het veld (5 items), $\alpha = .90$ voor antisociaal gedrag om het veld (10 items) en $\alpha = .76$ voor prosociaal gedrag om het veld (9 items).

Relationele ondersteuning

De door jongeren ervaren relationele ondersteuning van de trainer werd gemeten met de Relational Support Inventory (RSI) van Scholte et al. (2001). Deze vragenlijst bestaat uit 27 items waarmee relationele ondersteuning wordt gemeten in termen van acceptatie, emotionele ondersteuning, respect voor autonomie, kwaliteit van communicatie en convergentie van doelen. Respondenten geven op een 5-puntsschaal aan in hoeverre zij het met uitspraken over hun trainer eens zijn. De antwoordcategorieën variëren van “helemaal oneens” tot “helemaal mee eens”. Een voorbeeld van een item is: “Mijn trainer laat mij problemen zoveel mogelijk zelf oplossen, maar helpt me als ik hem dat vraag”. Wij vonden een betrouwbaarheid van $\alpha = .89$ (23 items, 4 bleken er onbetrouwbaar).

Sociale Wenselijkheid

De Vragenlijst Sociale Wenselijkheid (Brugman, 1988; Dirks et al., 2003) beoogt de tendentie tot het geven van sociaal wenselijke antwoorden te meten. Het instrument bestaat uit 15 dichotome items. Voorbeelden van items zijn “Ik ben altijd eerlijk” en “Opscheppen doe ik nooit”. Respondenten geven aan of uitspraken op hen van toepassing zijn door gebruik te maken van de antwoordcategorieën “waar” en “niet waar”. De betrouwbaarheid was $\alpha = .82$ (15 items).

Verbale intelligentie

Met de Woordmatrijs van de Groninger Intelligentie Test (Luteijn & Van der Ploeg, 1983) werd het verbale intelligentieniveau van de spelers vastgesteld om te controleren voor de cognitieve complexiteit van de gebruikte meetinstrumenten. De Woordmatrijs bestaat uit 20 items waarmee de vaardigheid in het

leggen van verbanden tussen woorden wordt gemeten. De betrouwbaarheid was $\alpha = .71$ (14 items, 6 bleken er onbetrouwbaar).

Resultaten

Met behulp van multilevel analyse (Goldstein, 1995) werd onderzocht of de predictoren fair-play oriëntatie, fair-play gedrag van trainers, sociomoreel redeneren over dilemma's in de sport, sociomoreel teamklimaat en relationele ondersteuning een gunstig effect hadden op de prevalentie van anti- en pro-sociaal gedrag in en om het veld. De analyses werden uitgevoerd met behulp van Mlwin, een programma voor multilevel analyse (Rasbach et al., 2001).

De predictoren kunnen gezien worden als kenmerken van individuele voetballers (individueel niveau) én als kenmerken van teams (contextniveau). Alle predictoren werden gesplitst in één variabele op individueel niveau (de perceptie/ervaring van de speler) en één op contextniveau (de perceptie/ervaring van het team). Hiertoe werd steeds het teamgemiddelde berekend (contextniveau) en de afwijking van de individuele sporter van dit teamgemiddelde (individueel niveau). Een effect op contextniveau impliceert dat sporters binnen een team in bepaalde opzichten meer op elkaar lijken dan op sporters uit andere teams. Een belangrijke vraag is wat deze sporters met elkaar gemeen hebben. De trainer is bijvoorbeeld zo'n gemeenschappelijke factor. Wanneer relationele ondersteuning van de trainer een significante bijdrage zou leveren aan het verklaren van verschillen in pro-sociaal gedrag tussen teams, dan is het aannemelijk dat de trainer hier inderdaad invloed op heeft. Voor het sociomorele klimaat gaat eenzelfde redenering op, zij het dat daar het team verantwoordelijk is voor de contexteffecten.

Voor de analyses werd een hiërarchische procedure gevolgd. Eerst werd nagegaan of in het model zonder predictoren (het zogenaamde nulmodel) significante contexteffecten onderscheiden konden worden, met andere woorden, significante tussen-team verschillen op anti- en pro-sociaal gedrag in en om het veld. Vervolgens werden in 6 stappen bloksgewijs de predictoren ingevoerd en getoetst. Hierbij werd gecontroleerd voor individuele en sportspecifieke achtergrondvariabelen, individuele en sportspecifieke contextvariabelen, sociale wenselijkheid en verbale intelligentie. Wanneer een toegevoegd blok geen verbetering van het model opleverde, werden de variabelen verwijderd.

In stap 1 werden de individuele predictoren in het model opgenomen (perceptie van het sociomorele teamklimaat, fair-play oriëntatie speler, perceptie van het fair-play gedrag van de trainer, individueel sociomoreel redeneren en ervaren relationele ondersteuning). In stap 2 werd gecontroleerd voor de sportspecifieke achtergrondvariabelen van de sporters (aantal jaren sport en sportintensiteit), in stap 3 voor de algemene individuele achtergrondvariabelen van de sporters (leeftijd, opleidingsniveau, SES, al dan niet gescheiden ouders en culturele achtergrond). In stap 4 werden de predictoren op contextniveau toegevoegd aan het model (sociomoreel teamklimaat vanuit het perspectief van

het team, fair-play oriëntatie van het team, fair-play gedrag trainer, sociomorele teamnormen over gedrag in en om het veld en door het team ervaren relationele ondersteuning). In stap 5 werd gecontroleerd voor de achtergrondvariabelen van de trainer (sportopleiding, jaren trainer, jaren bij de club, leeftijd en SES) en in stap 6 tenslotte voor de tendentie tot het geven van sociaal wenselijke antwoorden en verbale intelligentie.

Antisociaal gedrag in het veld

Uit Tabel 2 kan worden opgemaakt dat antisociaal gedrag in het veld voor 8% werd toegeschreven aan verschillen tussen teams (contexteffect) en voor 92% aan verschillen tussen individuele sporters (individueel effect). De tussen-team verschillen waren significant ($X^2(1) = 5.19, p < .05$). Van de verschillen in antisociaal gedrag in het veld werd in totaal 24% verklaard door fair-play. Een sterkere fair-play oriëntatie van spelers en een positievere beoordeling van het fair-play gedrag van de trainer waren op individueel niveau gerelateerd aan minder antisociaal gedrag in het veld (met respectievelijk $b = -.25$ en $b = -.22$). De verklaarde variantie voor deze twee predictoren was 17%. Op contextniveau was een sterkere fair-play oriëntatie van het team gerelateerd aan minder antisociaal gedrag in het veld, met een percentage van 7% verklaarde variantie ($b = -.31$).

Tabel 2. Multilevel analyse voor antisociaal gedrag in het veld (N = 331 spelers, N = 43 teams)

	Nulmodel	Verklarend model	
		b	t
Intercept	2.04 (.04)		
Individueel niveau			
Fair-play oriëntatie speler		-.25	4.93*
Fair-play gedrag trainer		-.22	4.31*
Contextniveau			
Fair-play oriëntatie team		-.31	6.13*
Variantie			
Contextniveau	.031 (8%)	.004	
Individueel niveau	.338 (92%)	.275	
Verklaarde variantie ¹			
Contextniveau		7%	
Individueel niveau		17%	
Deviantie	603.079	516.382	
X ²		86.70*	

* $p < .001$

¹ Totaal verklaarde variantie is 24%

Prosociaal gedrag in het veld

Prosociaal gedrag in het veld werd voor 14% toegeschreven aan verschillen op contextniveau (zie Tabel 3) en voor 86% aan verschillen op individueel niveau. De verschillen tussen de teams waren significant ($X^2(1) = 16.73, p < .001$). Van de verschillen in prosociaal gedrag in het veld werd in totaal 18% verklaard door relationele ondersteuning van de trainer en fair-play oriëntatie van de speler. Van de effecten was 5% toe te schrijven aan meer ondersteuning van de trainer, zoals waargenomen door het team. Een sterkere fair-play oriëntatie van de speler ($b = .17$) en meer relationele ondersteuning op individueel ($b = .16$) en teamniveau ($b = .22$) hingen samen met een toename van prosociaal gedrag in het veld.

Tabel 3. Multilevel analyse voor prosociaal gedrag in het veld (N = 331 spelers, N = 43 teams)

	Nulmodel	Verklarend model	
		b	t
Intercept	2.72 (.04)		
Individueel niveau			
Fair-play oriëntatie speler		.17	3.33*
Relationele ondersteuning		.16	3.30*
Contextniveau			
Relationele ondersteuning		.22	3.36*
Variantie			
Contextniveau	.045 (14%)	.031	
Individueel niveau	.284 (86%)	.259	
Verklaarde variantie ¹			
Contextniveau		5%	
Individueel niveau		13%	
Deviantie	555.646	519.345	
X^2		36.30*	

* $p < .001$

¹ Totaal verklaarde variantie is 18%

Antisociaal gedrag om het veld

Antisociaal gedrag om het veld (zie Tabel 4) werd voor 21% toegeschreven aan verschillen tussen teams en voor 79% aan verschillen tussen individuele sporters. Ook hier waren de tussen-team verschillen significant ($X^2(1) = 3.43, p$

< .001). Van de verschillen in antisociaal gedrag om het veld werd in totaal 44% verklaard door relationele ondersteuning, individuele perceptie van het fair-play gedrag van de trainer, scheiding van de ouders, sociaal economische achtergrond, verbale intelligentie van de speler en het niveau van morele teamnormen: 23% was toe te schrijven aan individuele predictoren, de overige 21% aan contextuele predictoren. Relationele ondersteuning was zowel op individueel ($b = -.20$) als op teamniveau ($b = -.26$) gerelateerd aan minder antisociaal gedrag om het veld. De perceptie van meer fair-play gedrag van de trainer ($b = -.24$), een hogere sociaal economische status ($b = -.11$), een hoger niveau van verbale intelligentie ($b = -.18$) en een hoger niveau van morele teamnormen ($b = -.19$) bleken gerelateerd aan minder antisociaal gedrag om het veld. Zonder individuele achtergrondvariabelen was de verklaarde variantie van antisociaal gedrag om het veld 40%.

Tabel 4. Multilevel Analyse voor Antisociaal Gedrag om het Veld ($N = 331$ spelers, $N = 43$ teams)

	Nulmodel	Verklarend model	
		t	
Intercept	1.74 (.06)	b	
Individueel niveau			
Fair-play gedrag trainer		-.24	5.16**
Relationele ondersteuning		-.20	4.36**
Gescheiden (nee, ja)		.07	1.78
SES		-.11	2.33*
Verbale intelligentie		-.18	4.30**
Contextniveau			
Relationele ondersteuning		-.26	4.58**
Sociomoreel klimaat team		-.19	3.61**
Variantie			
Contextniveau	.089 (21%)	.001	
Individueel niveau	.328 (79%)	.234	
Verklaarde variantie ¹			
Contextniveau		21%	
Individueel niveau		23%	
Deviantie	617.202	459.322	
X ²		157.88**	

* $p < .05$, ** $p < .001$

¹ Totaal verklaarde variantie is 44% (40% zonder individuele achtergrondvariabelen)

Prosociaal gedrag om het veld

Prosociaal gedrag om het veld werd voor 1% toegeschreven aan verschillen tussen teams en voor 99% aan verschillen tussen individuele sporters. De tussen-team verschillen waren niet significant ($X^2(1) = .16, ns$). De effecten bleken vooral op individueel niveau gevonden te worden. Aangezien wij met name geïnteresseerd waren in contexteffecten, werd besloten om de variabele prosociaal gedrag om het veld niet verder te analyseren.

Discussie

Het doel van deze studie was het verkrijgen van inzicht in de bijdrage van de georganiseerde jeugdsport aan de morele socialisatie van jongeren. Met behulp van multilevel analyse onderzochten wij welke factoren binnen voetbalverenigingen een unieke bijdrage zouden kunnen leveren aan het verminderen van antisociaal gedrag en aan het stimuleren van prosociaal gedrag in en om het veld. Het onderzoek werd uitgevoerd bij 367 voetballende jongens, 54 bijbehorende trainers/coaches en 10 jeugdsportcoördinatoren. Het bleek dat 21% van de verschillen in antisociaal gedrag om het veld en respectievelijk 8% en 14% van de verschillen in anti- en prosociaal gedrag in het veld konden worden toegeschreven aan team- en trainerkenmerken, zoals relationele steun van de trainer, teamnormen ten aanzien van fair-play en de morele standaard van het team ten aanzien van morele dilemma's in de sport. Het contexteffect voor antisociaal gedrag om het veld is vergelijkbaar met het schooleffect op prestaties van leerlingen, dat geschat wordt op 19% (zie Scheerens & Bosker, 1997).

Scholte et al. (2001) en Stattin en Kerr (2000) hebben aangetoond dat de gedragsmatige aanpassing van jongeren gebaat is bij volwassenen die hen op een adequate manier weten te ondersteunen. De bevindingen van ons onderzoek sluiten hier bij aan. Zo bleek meer relationele steun van de trainer samen te hangen met meer prosociaal gedrag in het veld en minder antisociaal gedrag om het veld. Waarschijnlijk is een goede relatie met de trainer een beschermende factor voor jongeren die deelnemen aan een competitieve activiteit zoals sport. Minder antisociaal gedrag in het veld bleek samen te hangen met een sterkere oriëntatie van het team op fair-play, terwijl een relatief hoge morele teamstandaard ten aanzien van dilemma's in de sportcontext gerelateerd was aan een afname van antisociaal gedrag om het veld. Beide effecten wijzen op de belangrijke rol die leeftijdsgenoten hebben in de morele socialisatie van jongeren (Carlo, Fabes, Laible & Kupanoff, 1999) en op het belang van fair-play.

Volgens Arnold (1994) is fair-play constitutief voor de sport, zodat sport beschouwd moet worden als een moreel vormende praktijk, in het bijzonder ten aanzien van het tot ontwikkeling brengen van bepaalde eigenschappen die van maatschappelijk belang zijn, zoals sportiviteit. Shields en Bredemeier (1995) wijzen echter vooral op de negatieve kant van sport. Indien in de sport slechts het eigen voordeel telt, terwijl alle beslissingen worden genomen door de scheids-

rechter, de trainer of de coach, dan lijkt sportbeoefening samen te gaan met de tijdelijke opheffing van de verplichting om met de behoeften en verlangens van anderen rekening te houden. Men zou kunnen zeggen: 'moraliteit wordt buiten spel gezet'. Shields en Bredemeier (1995, p. 113) spreken dan ook over een "bracketed morality that legitimizes a temporary, nonserious suspension of the usual moral obligation to equally consider the needs and desires of all persons".

Recent onderzoek laat zien dat Shields en Bredemeier gelijk kunnen hebben wanneer onvoldoende aandacht wordt besteed aan de kwaliteit van de relatie tussen trainer en speler, het belang van fair-play, teamnormen ten aanzien van anti- en prosociaal gedrag in de sport en het sociomorele klimaat van de sportomgeving. De nuloptie, het negeren van deze factoren, leidt mogelijk tot een negatieve bijdrage van sport aan de morele socialisatie van jongeren. Zo bleek uit onderzoeken van Begg, Langly, Moffit en Marshal (1996), Bredemeier (1995), Biesta et al. (2000, 2001a, 2001b) en Dirks et al. (2003) dat een intensievere sportparticipatie gerelateerd was aan meer antisociaal gedrag. Ook vertoonden sportende jongens van 14 tot en met 17 jaar meer probleemgedrag dan jongens van dezelfde leeftijd in het algemeen.

Hoewel contexteffecten een zelfstandige invloed van de sportvereniging op het anti- en prosociaal gedrag van jongeren suggereren, kan een alternatieve verklaring niet geheel worden uitgesloten. Mogelijk zijn contexteffecten het gevolg van zelfselectie, in die zin dat prosociale sporters kiezen voor prosociale medesporters, en dat antisociale sporters zich aansluiten bij antisociale medesporters. Een andere vorm van zelfselectie zou kunnen zijn dat spelers met bepaalde kenmerken toegewezen worden aan specifieke teams of trainers. Er is echter een belangrijk argument dat tegen zelfselectie pleit. De contexteffecten bleven significant na controle voor variabelen die nauw samenhangen met processen van zelfselectie, zoals opleidingsniveau van de jongeren, culturele en sociaal-economische achtergrond en gezinsfactoren.

Het onderzoek kende een aantal beperkingen waar rekening mee dient te worden gehouden bij het interpreteren van de resultaten. Mogelijk zijn de contexteffecten in werkelijkheid groter dan uit het onderzoek blijkt, doordat deze effecten in multilevel onderzoek systematisch worden onderschat. Dit heeft te maken met het feit dat alle ruis bij de metingen wordt verdisconteerd in de individuele effecten, met als gevolg dat deze groter lijken dan ze daadwerkelijk zijn. Een verklaring voor de relatief grote individuele effecten is dat contextinvloeden gefilterd en gekleurd worden door de persoonlijke percepties, ervaringen en competenties van de sporters. Verder is de persoonlijkheid van adolescenten natuurlijk al grotendeels gevormd. De sporters nemen zoveel 'persoonlijke bagage' mee naar de voetbalvereniging, dat er relatief weinig ruimte overblijft voor eventuele beïnvloeding door deze sociale context.

Het aantal deelnemende verenigingen was klein ($N = 11$), dit in tegenstelling tot het aantal teams ($N = 43$). Hierdoor diende de multilevel analyse beperkt te blijven tot twee niveaus, namelijk het individuele en het teamniveau. Wij konden dus geen onderscheid maken tussen de invloed van de club en die van het team. In feite gaan alle clubeffecten op in de teameffecten.

Het cross-sectionele karakter van de studie stelt beperkingen aan de causale interpretatie van de resultaten. Daarnaast geldt dat de bevindingen gebaseerd zijn op zelfrapportage. Hierdoor is het niet mogelijk aan te tonen in hoeverre anti- en prosociaal gedrag beïnvloed zijn door de individuele perceptie van de sporters. Zelfrapportage-instrumenten die anti- en prosociaal gedrag pogen te meten hebben echter wel een uitstekende reputatie en blijken doorgaans betrouwbaar en valide (Emler & Reicher, 1995).

In deze studie bleek dat 21% van het antisociaal gedrag om het veld en respectievelijk 8% en 14% van de verschillen in anti- en prosociaal gedrag in het veld toegeschreven konden worden aan team- en trainerkenmerken, dat wil zeggen, de sportvereniging. Wanneer erkend wordt dat sportparticipatie een vormende invloed kan hebben en wanneer meer inzicht is verkregen in de wijze waarop dit gebeurt, dan wordt het mogelijk om hier meer bewust en meer verantwoord mee om te gaan, uiteraard in de mate waarin het mogelijk is om invloed uit te oefenen op pedagogisch relevante factoren en dimensies.

Noot

- 1 Het onderzoek is gefinancierd uit de budgetten die Fonds1818 en NOC*NSF (Nederlands Olympisch Comité Nederlandse Sport Federatie) beschikbaar hebben gesteld.

Referenties

- Arnold, P.J. (1994). Sport and moral education. *Journal of Moral Education*, 23, 75-89.
- Aziz, S.A. (1998). *Aggressive tendencies in Malaysian youth soccer: An examination of individual and contextual factors*. Unpublished doctoral dissertation, University of Iowa, Iowa.
- Basinger, K.S. & Gibbs, J.C. (1987). Validation of the Sociomoral Reflection Objective Measure-Short Form. *Psychological Reports*, 61, 139-146.
- Begg, D.J., Langley, J.D., Moffitt, T. & Marshall, S.W. (1996). Sport and delinquency: an examination of the deterrence hypothesis in a longitudinal study. *British Journal of Sports and Medicine*, 30, 335-341.
- Bernstein, B. & Brandis, W. (1970). Social class differences in communication and control. In W. Brandis (Ed.), *Social class, language, and communication* (pp. 93-124). London: Routledge.
- Biesta, G.J.J., Stams, G.J.J.M., Dirks, E., Rutten, E.A., Schuengel, C., Veugelers, W. & Scheltus, H. (2001a). *De pedagogische taak van de sportvereniging*. Arnhem: NOC*NSF.
- Biesta, G.J.J., Stams, G.J.J.M., Dirks, E., Rutten, E.A., Veugelers, W. & Schuengel, C. (2001b). Does sport make a difference? An exploration of the impact of sport on the social integration of young people. In J. Steenbergen, P. de Knop & A.H.F. Elling (Eds.), *Values and norms in sport* (pp. 95-113). Oxford: Meyer & Meyer Sport.
- Biesta, G.J.J., Stams, G.J.J.M., Rutten, E.A., Scheltus, H., Veugelers, W., Verweel, P., Schuengel, C. & Dirks, E. (2000). *Normen en waarden in de jeugdsport. Een pilot studie*. Exeter: School of Education, University of Exeter; Utrecht: Universiteit Utrecht, Centrum voor Beleid en Management.

- Boom, J. (1991). Collective development and the learning paradox. *Human Development*, 34, 273-287.
- Bottenburg, M. van, & Schuyt, K. (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*. Arnhem: NOC*NSF.
- Bredemeier, B.J. (1995). Divergence in children's moral reasoning about issues in daily life and sportspecific contexts. *International Journal of Sport Psychology*, 26, 453-464.
- Bredemeier, B.J. & Shields, D.L. (1986a). Game reasoning and interactional morality. *Journal of Genetic Psychology*, 147(2), 257-275.
- Bredemeier, B.J.L. & Shields, D.L.L. (1986b). Moral growth among athletes and non-athletes: A comparative analysis. *Journal of Genetic Psychology*, 147, 7-18.
- Brugman, D. (1988). *Personaliseren van de leerstof*. Leiden: DSWO press.
- Carlo, G., Fabes, R.A., Laible, D. & Kupanoff, K. (1999). Early adolescence and prosocial/moral behavior II: The role of social and contextual influences. *Journal of Early Adolescence*, 19, 133-147.
- CBS. (1999). *Sportbeoefening vanaf 1991*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Coakley, J.J. (1998). *Sport in society*. Singapore: McGraw-Hill.
- Cotterell, J. (1996). *Social networks and influences in adolescence*. London & New York: Routledge.
- Deković, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 667-685.
- Dirks, E., Stams, G.J.J.M., Biesta, G.J.J., Schuengel, C. & Hoeksma, J.B. (2003). *Sport en sociale integratie. Een onderzoek naar de betekenis van sportparticipatie voor de sociale integratie van jongens in de samenleving*. Utrecht: NIZW.
- Dishion, T.J., McCord, J. & Poulin, F. (1999). When interventions harm. Peer groups and problem behavior. *American Psychologist*, Vol. 54, No. 9, 755-764.
- Emler, N. & Reicher, S. (1995). *Adolescence and delinquency: The collective management of reputation*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Gibbs, J.C. (2003). *Moral development and reality: beyond the theories of Kohlberg and Hoffman*. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage Publications.
- Goldstein, H. (1995). *Multilevel Statistical Models (Second edition)*. London: Edward Arnold.
- Gregg, V., Gibbs, J.C. & Basinger, K.S. (1994). Patterns of developmental delay in moral judgment by male and female delinquents. *Merill-Palmer Quarterly*, 40, 538-553.
- Guivernau, M. & Duda, J.L. (2002). Moral atmosphere and athletic aggressive tendencies in young soccer players. *Journal of Moral Education*, 31, 67-85.
- Higgins, A. (1995). *Dimensions of the School Culture Scale: Measuring attitudes, norms and values in educational settings*. Fordham: Fordham University.
- Higgins, A. (1997). Research using the school culture scale. *International Journal of Educational Research*, 27, 558-564.
- Higgins, A., Power, C. & Kohlberg, L. (1984). The relationship of moral judgment to judgments of responsibility. In J. Gewirtz & W. Kurtines (eds.), *Morality, moral development, and moral behavior: Basic issues in theory and research*. New York: Wiley.
- Lahey, B.B., Moffit, T.E. & Caspi, A. (2003). *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency*. New York, London: Guilford Press.
- Luteijn, F. & Ploeg, F.A.E. van der (1983). *Handleiding GIT*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

- Ommundsen, Y., Roberts, G.C., Lemyre, P.N. & Treasure, D. (2003). Perceived motivational climate in male youth soccer: relations to social-moral functioning, sportpersonship and team norm perceptions. *Psychology of Sport and Exercise*, 4, 397-413.
- Pels, T. (2000). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezins-opvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum.
- Rasbach, J., Browne, W., Goldstein, H., Yang, M., Plewis, I., Healy, M., Woodhouse, G., Draper, D., Langford, I. & Lewis, T. (2001). *A user's guide to MlwiN*. London: Centre for Multilevel Modelling, Institute of Education, University of London.
- Rosmalen, L. van, Stams, G.J.J.M., Brugman, D. & Deković, M. (2003). *The moral reasoning of juvenile delinquents: a meta-analysis*. Manuscript submitted for publication.
- Rutten, E.A., Stams, G.J.J.M., Vloet, L. & Deković, M. (2003a). *Sportiviteit & Respect. Validatiestudie naar een Instrumentarium voor Pedagogisch Kwaliteitsbeleid binnen de Georganiseerde Jeugdsport*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (SCO-Kohnstamm Instituut); Arnhem: NOC*NSF.
- Rutten, E.A., Vloet, L., Stams, G.J.J.M. & Steenbergen, J. (2003b). *Manual Sportsmanship and Respect* (Handleiding Onderzoeksinstrumentarium Sportiviteit & Respect). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (SCO-Kohnstamm Instituut), Arnhem: NOC*NSF.
- Ryan, K., Williams, J. & Wimer, B. (1990). Athletic aggression: perceived legitimacy and behavioural intentions in girls' high school basketball. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 12, 48-55.
- Scheerens, J. & Bosker, R.J. (1997). *The foundations of educational effectiveness*. UK: Pergamon.
- Scholte, R.H.C., Lieshout, C.F.M. van, & Aken, M.A.G. van, (2001). Perceived relational support in adolescence: dimensions, configurations, and adolescent adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 71-94.
- Shields, D.L.L. & Bredemeier, B.J.L. (1995). *Character development and physical activity*. Champaign, Ill.: Human Kinetics.
- Shields, D., Bredemeier, B., Gardner, D. & Bomstrom, A. (1995). Leadership, Cohesion and team norms regarding cheating and aggression. *Sociology of Sport Journal*, 12, 324-336.
- Simon, R.L. (2000). Internalism and internal values in sport. *Journal of the philosophy of sport*, 27, 1-16.
- Smetena, J.G. (1990). Morality and conduct disorders, in: M. Lewis & S.M. Miller (Eds.), *Handbook of Developmental Psychopathology* (pp. 157-179). New York: Plenum Press.
- Stams, G.J.J.M., Rutten, E.A., Biesta G.J.J., Schuengel C., Dirks, E. & Hoeksma, J.B. (2003). *Organized youth sport and the behavioral adaptation of adolescents: A multilevel study*. Manuscript submitted for publication.
- Stattin, H. & Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development*, 71, 1072-1085.
- Steenbergen, J., Van Hilvoorde, I. & Buisman, A.J. (1998). Fair-play: Concept en beleid. In J. Steenbergen, A.J. Buisman, P. De Knop & J.M.H. Lucassen (Eds.), *Waarden en normen in de sport: Analyse en beleidsperspectief* (pp. 115-130). Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Stephens, D.E. & Bredemeier, B.J. (1996). Moral atmosphere and judgments about aggression in girls' soccer: relationships among moral and motivational variables. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 18, 158-173.

- Stephens, D.E., Bredemeier, B.J. & Shields, D.L. (1997). Construction of a measure designed to assess players' descriptions and prescriptions for moral behavior in youth sport soccer. *International Journal of Sport Psychology*, 28, 370-390.
- Stevenson, M.J. (1998). *Measuring the cognitive moral reasoning of collegiate student-athletes: the development of the Stevenson-Stoll Social Responsibility Questionnaire*. Unpublished doctoral dissertation, University of Idaho.
- Vallerand, R.J., Deshaies, P. & Cuerrier, J.P. (1997). On the effects of the social context on behavioral intentions of sportsmanship. *International Journal of Sport Psychology*, 28, 126-140.
- Vaz, E.W. (1982). *The professionalization of young hockey players*. Lincoln, N.E., University of Nebraska Press.
- Veugelers, W. & De Kat, E. (1998). *Opvoeden in het voortgezet onderwijs: Leerlingen, ouders en docenten over de pedagogische opdracht en de afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum.
- Westerlaak, J.M. van, Kropman, J.A. & Collaris, J.W.M. (1990). *Beroepenklapper*. Nijmegen: ITS.